

КРИЗА В ПСИХОЛОГІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ І СПАДЩИНА В.В.ЗЕНЬКОВСЬКОГО

В.М.Летцев

«...Поки не з'ясуються остаточно загальні принципи психології, доти її розвиток йтиме так само повільно, так само зигзагоподібно, як ішов розвиток фізико-хімічних наук до Галілея і Ньютона...»
В.В.Зеньковський¹¹

У статті аналізується спадщина філософської психології (зокрема, ранні психологічні праці В.В.Зеньковського) в контексті кризи в психології, що мала місце на початку ХХ століття.

Ключові слова: *філософська психологія, субстанційне розуміння особистості, психофізична проблема, свідомість тотожності «я».*

1. Вивчення спадщини вітчизняної психології

Тривалий час творчість Василя Васильовича Зеньковського - мислителя, що розпочинав свій творчий шлях у перші роки ХХ сторіччя, - була просто невідома вітчизняному читачеві¹². Лише зміна ситуації в країні і видання, а потім і численні перевидання в Росії його фундаментальних праць (у 1991 році «Історії російської філософії», а в 1992 році «Основ християнської філософії») заслужено поставили В.В.Зеньковського в шеренгу визначних мислителів ХХ сторіччя¹³. Слідом за названими працями було перевидано також більшість педагогічних і психологічних робіт В.В.Зеньковського¹⁴. Проте психологічна спадщина мислителя так і не стала предметом пильної уваги дослідників - незважаючи на те, що вся рання психологічна творчість ученого (який вчився і працював, як відомо, в Київському університеті св. Володимира¹⁵) припадає на час кризи в психології, час серйозних зрушень в психологічній науці, не осмислених до цих пір.

Не без жалю потрібно також відзначити, що сучасні вітчизняні психологи (це зауваження я адресую передовсім молодшому поколінню) взагалі чомусь не квапляться із зверненням до багатющої філософсько-психологічної спадщини українських і російських мислителів другої половини ХІХ - початку ХХ ст. (я маю тут на увазі, крім творчості В. В. Зеньковського, психологічні праці таких найбільших філософів-психологів як О.О.Козлов, М.М.Страхов, Л.М.Лопатін, В.І.Несмелов, а також наступного за ними покоління мислителів - М.О.Лосського, С.О.Аскольдова, Г.І.Челпанова, Г.Г.Шпета, С.Л.Франка, О.Ф.Лосева та ін.). Хоча саме до філософської психології, що досліджує і

¹¹ Див.: [1, 126].

¹² Про В. В. Зеньковського як видатного українського і російського мислителя див.: [2; 3].

¹³ Як кваліфікувала цю творчість радянська історико-філософська і історико-психологічна наука в особі деяких її представників, а також огляд сучасного вивчення багатогранної творчості В. В. Зеньковського див.: [4].

¹⁴ Див.: Проблема виховання в світлі християнської антропології, 1993, 1996; Социальное воспитание, его задачи и пути, 1995; Психология детства, 1995, 1996 та ін. Не перевидана поки що, на жаль, головна психологічна праця В. В. Зеньковського «Проблема психічної причинності» (1914).

¹⁵ Про навчання В. В. Зеньковського в Психологічній Семінарії, що була організована Г. І. Челпановим при Київському ун-ті в 1897 р. та про саму Семінарію див.: [2; 5].

розробляє засади психологічної науки", належить, на мій погляд (зважаючи на нинішню теоретико-методологічну кризу в психології), звертатися сьогодні насамперед - задля осмислення і ретельного перегляду цих засад¹⁷.

Друге, що хотілося б відзначити, кажучи про відсутній або дуже слабкий поки що інтерес до вітчизняної філософсько-психологічної думки, - це її перебування в тіні зарубіжної психологічної літератури всіх спектрів шкіл і напрямів, яка широко видається і обговорюється нині¹⁸. І ось тут, без сумніву, повинні особливо попрацювати історики психології. Адже ці школи і напрями досить часто і не новіші (тобто про них також можна сказати, що це вже «давня історія»), а головне - не глибші за вітчизняну психологічну традицію. І можна було б привести цілу низку аргументів на користь того, що сьогоднішній «прогреш» цієї традиції порівняно із зарубіжними концепціями і підходами є «прогреш» уявний і тимчасовий - він справа моди і стоїть лише масового попиту. Тому варто сподіватися, що в найближчому майбутньому стан справ зміниться, і обдаровані молоді психологи звернуться до вивчення високоінтелектуальної вітчизняної психологічної традиції.

Повертаючись до питання про мінімальну вивченість творчості В.В.Зеньковського, треба сказати, що мислителів взагалі не дуже пошастило із вивченням його спадщини, а особливо - психологічних праць¹⁹. Для цього існують об'єктивні і суб'єктивні причини. Однією з об'єктивних причин є, на мій погляд, складний, сповнений численних аналітичних подробиць, і тому місцями дуже «заплутаний» стиль ранніх психологічних праць В.В.Зеньковського²⁰. У цих роботах автор виділяє й аналізує критично різноманітні суперечливі точки зору на досліджуваний предмет, ставить проблемні питання, але розв'язання їх лише намічає. Подібна «стилістика» виникає в науці, як правило, під час зміни її парадигмальних засад. Аналізувати такі праці, виявляти в них власну думку автора, виділяти та викладати основні ідеї і положення аналізованих робіт виявляється іноді досить непросто (і сучасному дослідникові ранніх праць В.В.Зеньковського, звичайно ж, не позаздриш)²¹. Непросто ще і тому, що - повторю - мова в даному випадку йде не про стилістичну складність (тобто не про «план виразу»), а про спрямованість та особливості руху авторської думки. А особливість ця пов'язана у В.В.Зеньковського із прагненням торкнутися, розібрати і, по можливості, вирішити якомога більше найважливіших, найскладніших, різнорівневих і часто дуже важко вирішуваних проблем, - проблем, із якими зіткнулася

¹⁶ Філософську, або метафізичну, психологію можна визначити як дисципліну, що звертається до витоків психіки і прагне передусім з'ясувати природу і засади психічного буття. До ключової проблематики філософської психології належать: проблема психічної причинності, психофізична проблема, проблема свідомості та неусвідомлюваного психічного, проблема особистості і деякі інші у фундаментальній їх постановці. Філософська психологія є концептуальною віссю філософської антропології і ключовою філософською дисципліною.

¹⁷ Більш розгорнена аргументація необхідності і насушності такого звертання представлена автором в статті [6].

¹⁸ Сам по собі підвищений видавничий і дослідницький інтерес до зарубіжної психологічної літератури не може, звичайно ж, викликати осуду. Проте факт «затінення» вітчизняної традиції в наявності.

¹⁹ Огляд і підсумки такого вивчення (на 2005 рік) див. у згаданій вище статті [4].

²⁰ До речі, приблизно таким самим, або ще більш детально-аналітичним, є і стиль наукових праць Г.І.Челпанова.

²¹ Варто відмітити, що простота і ясність стилю пізніх робіт В.В.Зеньковського завжди спирається на вже здійснені ним чисельні аналізи і дослідження.

психологія на початку ХХ сторіччя²². Палітра поглядів на ці проблеми був настільки різноманітною, а спори настільки запеклими, що ситуацію в психології того часу М. М. Ланге назвав «хаосом течій, що борються». Ось що писав він в 1914 році в своїй праці «Психологія»²³ (нагадаю загальновідоме місце його праці): «Нині загальної, тобто загальновизнаної системи в нашій науці не існує. Вона зникла разом з асоціанізмом. Психолог наших днів подібний до Пріама, що сидить на руїнах Трої. Досить порівняти загальні виклади психології у Вундта, Ліппса, Джемса, Еббінгауза, Йодля і Вітасека, аби в цьому переконатися: кожен з цих викладів побудовано за абсолютно іншою системою». Досить красномовна констатація! Проблема полягала, однак, ще і в тому, що існувало не лише теоретичне і методологічне різноглосья, але й суцільна неспівмірність категоріальних апаратів різних психологічних напрямів і систем, яка доходила інколи до цілковитої їх несумісності. «Всі основні психологічні поняття і категорії, - пише М.М.Ланге, - почування, уявлення, сприйняття, асоціація, пам'ять, увага, мислення, почуття, воля - розуміються і тлумачаться нині абсолютно різно психологами різних напрямів. Те, що для одних є складними явищами, інші вважають специфічними, елементарними фактами... » [7, с. 72]. Далі М. М. Ланге наводить цілу низку таких прикладів.

Саме в цей «хаос», в це різноглосья думок і «боротьбу переконань», в цей вир «течій і напрямів» і занурився В. В. Зеньковський, і не просто занурився, а почав звідти поступово і цілеспрямовано вибиратися, послідовно виробляючи і вибудовуючи власну систему поглядів, творячи і обґрунтовуючи власну оригінальну психологічну теорію, власну *психологічну метафізику*. І якщо взяти до уваги також і іншу особливість його стилю (точніше стилю його мислення), а саме, прагнення до максимальної критичної опрацьованості понять, до з'ясованості кожного теоретичного положення, вивіреності кожної думки, продуманості й обґрунтованості кожного висновку, - прийнявши все це до уваги, - можна зрозуміти і той деталізуючий аналітизм, і всю ту особливість «стилю» В.В.Зеньковського, і ті складнощі із вивченням ранніх його праць, про які вище йшла мова.

Перед тим, як перейти до аналізу філософсько-психологічних праць В. В. Зеньковського, варто хоч би стисло розглянути, які шляхи виходу з кризи, що охопила психологію на початку ХХ сторіччя, бачили деякі найбільш імениті психологи того часу, а також які завдання вставляли перед психологією у цьому зв'язку.

2. Боротьба переконань у філософії і психології, проблеми і завдання психології

На початку ХХ сторіччя ситуацію кризи в психології бачили і розуміли всі (або майже всі), майже всі погоджувалися із тезою про «своєрідність психічного життя», з якого мала виходити «нова психологія», з її «автономним характером» (тобто із тим, що психіка не є епіфеномен). Всі розуміли, що

²² Г.Г.Шпет в своєму критичному відгуку на дисертацію В.В.Зеньковського «Проблема психічної причинності» (1914), критикуючи «стиль» останнього, не врахував, на мій погляд, цю особливість його праці.

²³ До речі, 1914 рік є також і роком видання фундаментальної праці В. В. Зеньковського «Проблема психічної причинності», де він із дисертаційною ґрунтовністю накреслює шляхи, якими, на його думку, повинна рухатися психологія, здійснюючи реформацію філософських засад психологічного знання.

криза (від грец. - поворотний пункт, вирішення, вихід) повинна привести «до більш поглибленого розуміння психічного життя», всі визнавали, що необхідне вироблення «оновленої системи» психології, яка «була б настільки ж ясною і твердою, яким був в першій половині століття асоціанізм» [7, с. 74]. Але при цьому всі по-різному бачили конкретні шляхи виходу з цієї кризи і по-своєму визначали конкретні завдання психології.

Так, наприклад, М. М.Ланге, кажучи про необхідність виходу із «періоду хаосу», про «вироблення з течій, що борються, оновленої системи науки», писав: «Суть завдання зводиться, вочевидь до того, аби, з одного боку, визнати реальність психічного життя як особливого життєвого чинника, що підлягає еволюції (з цим, відмітимо, із застерегами погодився б і В.В.Зеньковський - В.Л.), а з іншого - не впасти при цьому в метафізику і не вступити в конфлікт із позитивними результатами природознавства» [7, с. 100] (а на це питання В. В.Зеньковський дивився дещо по-іншому, і це ми побачимо нижче).

Зовсім інакше бачив завдання сучасної йому психології Г.Г.Шпет. У статті «Один шлях психології і куди він веде» (1911), говорячи про «новий шлях, по якому повинна рухатися психологія» і апелюючи до найновіших досліджень в галузі експериментальної психології (О.Кюльпе та його школа), а також новаціям у філософії, він пропонує відмовитися від «помилкової передумови про подібність або аналогічність предмету реальних наук» (маючи на увазі психологію і природознавство - В.Л.). «Між природознавством і науками про дух, - підкреслює Г.Г.Шпет (посилаючись тут на Штумпфа - В. Л.), - існує корінна протилежність, що виникає з відмінності явищ і психічних функцій» [8, с. 36]. Необхідно, переконаний Г.Г.Шпет, «ретельне відокремлення власне психологічного від предметного, від того, на що воно спрямоване». Психологія повинна всі свої зусилля скеровувати «на те, аби виділити специфічний характер психологічного» і, таким чином, утвердити *своєрідність* завдань психології. Для Г.Г.Шпета «психічна реальність» є реальне безпосереднього переживання (дані внутрішнього досвіду) і тому, кажучи про вивчення цього реального в психології, він наполягає на «додатковості» методів психології і філософії в їх підході до єдиної реальності, яка відкривається нам у внутрішньому досвіді. «Точка зору, що бачить в безпосередньому переживанні реальне, - пише Г.Г.Шпет, - не може <...> не зближувати» вивчення реального в психології із вивченням реального взагалі у філософії [8, с. 43]. Таким чином, Г.Г.Шпет не тільки не боїться (подібно до М.М.Ланге) «впасти в метафізику», але, навпаки, говорить про неминучість зближення метафізики і психології, за умови звернення останньої до внутрішньо-досвідної реальності.

Ще радикальніше дивився на проблему С.Л.Франк. У своїй праці «Душа людини. Досвід вступу у філософську психологію» (1917) він наполягає на необхідності повернення до онтологічного розуміння психіки як головного завдання психології та закликає повернутися до *живого досвіду* душевного життя. Загальне завдання нової психології він формулює як «завдання - систематичного і обґрунтованого пізнання природи людської душі». Головне

завдання, пише С.Л.Франк у цьому зв'язку, - «допомогти сучасній науці повернутися до принципового визнання і розуміння тієї галузі знання, яка фактично постійно зачіпається і в сучасній науковій літературі, але сутність якої віддана забуттю і нехтуванню» [9, с. 9]. Що стосується більш загального підходу С.Л.Франка, то він не *закликає* повернутися до метафізики - а просто *будує* таку метафізику, тобто розробляє *філософське* вчення про душу.

На цій констатації варто зупинитися, бо розгляд бачень загальних завдань психології і шляхів виходу її з кризи різними мислителями початку ХХ сторіччя (яке необхідне нам для орієнтації в дослідницькій проблематиці тих років) можна продовжувати дуже довго (достатньо пригадати чималий список філософських психологів, наведений мною вище), проте обсяг статті все ж обмежений. Тому завершуючи цю частину нашого розгляду, відзначимо, що ніхто із процитованих мислителів, кажучи про необхідність звернення до психологічної метафізики або вибудовуючи таку метафізику, не мав на увазі повернення до старої метафізичної психології не тільки часів Вольфа, але і пізнішого часу. Посилене зростання психології на рубежі ХІХ - ХХ століть, вживані нею нові експериментальні методи і нове розуміння до-свіду, - все це вимагало і нових метафізичних побудов в психології, нової постановки старих проблем і послідовного вирішення нових завдань. Дуже точно про оновлююче значення відновлення зв'язку психології і метафізики писав в 1922 році С.Л.Рубінштейн. Говорячи про обмеженість емпіричної науки, що виявилася у новіших експериментальних дослідженнях із психології мислення, він пише: «Після періоду посиленого культивування зв'язку з фізіологією, психологія знову, в більш диференційованій і поглибленій формі, відновлює свій зв'язок з філософією. При цьому їй відкриваються і нові предмети, і нова постановка її основних проблем» [10, с. 180].

3. На шляху до реформи метафізичних засад психології. Ранні психологічні праці В.В.Зеньковського: динаміка і коло основних ідей

Звернемося тепер до конкретних теоретичних аналізів і побудов В.В.Зеньковського, який у ранніх статтях окреслює своє бачення шляхів виходу психології з кризи, в якій вона опинилася після багаторічного періоду уявлень про психіку фактично, як про епіфеномен.

Вже на самому початку свого творчого шляху (а починався він, як ми знаємо, студіями в Психологічній семінарії Г.І.Челпанова), В.В.Зеньковський активно включається в реформацію психологічної науки. Вибравши психологію головним предметом свого наукового інтересу, він береться за з'ясування ключових психологічних проблем, за осмислення фундаментальних питань психології. Центральною проблемою, яка привертала увагу філософів і психологів на початку ХХ сторіччя, була проблема відношення фізичного і психічного, душі і тіла. Їй В.В.Зеньковський присвячує одну з перших своїх наукових статей, яка так і називається «*Сучасний стан психофізичної проблеми*» (1905) [1]. У вступному слові до статті В.В.Зеньковський підкреслює, як важливо для психології розібратися в русі філософських уявлень, в боротьбі думок із цієї найважчої і найскладнішої проблеми, як важливо

«віддати собі звіт і зайняти в цьому питанні власну позицію». Викладаючи погляди основних філософських і психологічних течій того часу на цю проблему по книзі Л.Буссе «Дух і плоть, Душа і тіло», В.В.Зеньковський залучає також безліч матеріалу, що доповнює цю працю, і особливо (це він спеціально підкреслює) матеріалу із теорії причинності, яка є ключовою для даного питання. Вихідною тезою роботи В.В.Зеньковського є теза про *якісну відмінність* психічного буття від матеріального світу, тому вирішення психофізичної проблеми, яке пропонував матеріалізм (душа є або фізичним явищем, або продуктом, дією фізичних сил) В. В. Зеньковський вважає абсолютно неприйнятним. У теорії психофізичного відношення, стверджує він, можливі тільки два рішення - або паралелізм фізичного і психічного, або визнання їх причинної *взаємодії*. Детально розглянувши різні типи теорій психофізичного паралелізму, В. В. Зеньковський доходить висновку, що паралелістичне вирішення проблеми (у версії реального, а не рецептивного паралелізму) теоретично можливе, але з його допомогою не можна пояснити досвідно спостережуваної взаємодії душі і тіла. Таке пояснення, на його думку, може дати тільки теорія *психофізичної взаємодії*, яка веде до дійсного вирішення психофізичної проблеми. Аналізуючи аргументи критиків теорії взаємодії, В.В.Зеньковський показує їх неспроможність. Так, головний аргумент, що висувається раціоналізмом, заснований на твердженні про неможливість причинного зв'язку між неоднорідними, незрівнянними явищами (в даному випадку між душею і тілом). Цей аргумент раціоналізму (що базує свої побудови на постулаті замкнутої природничо-наукової причинності) В.В.Зеньковський вважає помилковим, бо він виходить з отождошення причинних зв'язків із логічними, що елімінує з причинного зв'язку «часовий елемент» (і, додамо, усуває, таким чином, з психології все живе, конкретне, індивідуальне). На противагу раціоналістичній картині причинності В.В.Зеньковський стверджує можливість не тільки іманентних, але і трансцендентних причинних зв'язків і, таким чином, взаємодію онтологічно різнорідних реальностей (душі і тіла). Така взаємодія здійснюється через передуючу до жодного з начал *буттєву основу* психофізичного організму. Загальний і основний висновок статті може бути таким: психофізична проблема, при серйозному й поглибленому підході не може обійти проблем онтології і завжди в своєму вирішенні дає певну метафізику. Таким метафізичним доповненням досвіду є поняття «суб'єкта» психіки, носія духовної індивідуальності.

Підводячи в статті підсумок аналізу психофізичної проблеми, В.В.Зеньковський підкреслює, що для подальшого глибшого її вирішення у душі взаємодії необхідна попередня ґрунтовна розробка *проблеми психічної причинності*. Цей його висновок, прямо переформується із позицією Г.І.Челпанова, який у своїй роботі «Мозок і душа» (1900), розглядаючи психофізичну проблему і вказуючи на труднощі її вирішення у душі взаємодії, відзначав, що «...пояснити взаємодію між психічними і фізичними явищами можливо, якщо правильно тлумачити поняття причинності» [11, с. 262]. Таким чином, вибір В.В.Зеньковським проблеми психічної причинності у

якості теми його майбутнього дисертаційного дослідження був мотивований у тому числі і необхідністю знаходження правильного вирішення психофізичної проблеми - цієї центральної проблеми філософської антропології.

У статті *«Нова праця про асоціацію ідей»* (1906) [12], що є за формою критичним розглядом роботи А.Нечаєва «Асоціація схожості», В.В.Зеньковський продовжує аналізувати основні проблемні питання сучасної йому психології - питання про психічну причинність, про відтворення психічних уявлень, про тотожність «я» та інші. Загальний пафос статті може бути зведений до необхідності відмови від *актуальної теорії душі* (в рамках якої розвивав свою аргументацію А.Нечаєв)²⁴ і переходу до субстанціального погляду на душу²⁵. Ключовим у статті стає питання про можливість і необхідність «метафізичних припущень» або метафізичних побудов в психології, за допомогою яких тільки й можливо пояснити стійкість зв'язку психічних процесів, обґрунтувати реальну *єдність психіки*. Аргументація В.В.Зеньковського є такою. Недостатність поняття «незалежного психічного причинного ряду» (висунутого паралелізмом) для тлумачення психічних фактів веде психологів до пошуку точок опори для встановлення причинних відносин поза «феноменальною» сферою, тобто змушує їх вдаватися до позаемпіричних побудов, звертатися фактично до царини метафізики. Такими метафізичними царинами для тлумачення психічних фактів однаково можуть бути як фізіологія, так і спиритуалізм, бо у разі відмови від іманентної психічної причинності і звернення до метафізичних опор, підставу зв'язку психічних явищ можна вбачати або в *душевої субстанції*, або в «мозку» (тобто у фізіологічних процесах). Неусвідомленість цього або заперечення потреби метафізичного виходу для психології ведуть більшість психологів до *підміни* психологічної проблематики фізіологічною, до зведення психології до фізіології і в результаті - до матеріалістичної метафізики. Прихильники актуальної теорії душі, заперечуючи поняття душевної субстанції як метафізичне, - також, врешті-решт, виявляються на ґрунті перетворення психології у фізіологію. Щоб уникнути такого «перетворення», підкреслює В.В.Зеньковський, необхідно ясно усвідомити *неминучість метафізики для психології*, визнати необхідність «метафізичних припущень», метафізичних доповнень даних досвіду. Особливо явною порочністю відмови від метафізичних побудов у психології стає при аналізі питання про *«свідомість тотожності "я"»*, яке, у свою чергу, пов'язане з питанням про відтворення психічних уявлень. Заперечуючи поняття душевної субстанції, прихильники актуальної теорії розглядають психічне як *процес*, як «іманентно зв'язану єдність», без якої-небудь опори, що могла б служити підставою зв'язку психічних явищ і забезпечувала б реальність відтворення психічних уявлень. Але без такої підстави неможливо мислити і *тотожність «я»*. Тотожність, яка ні на що не спирається і ні з чого не

²⁴ Актуальну теорію душі, як відомо, розвивали і відстоювали в психології В.Вундт (1832-1920) і Ф.Паульсен (1846-1908).

²⁵ У відстоюванні необхідності субстанціального підходу до психіки В.В.Зеньковський надихався побудовами Л.М.Лопатіна, якого він згодом називав «своїм єдиним учителем».

виводиться, є *ілюзією*. Введення поняття «виділене "я"» (замість поняття тотожності), зазначає В.В.Зеньковський, аніскільки не знімає проблеми, бо таке «я» може існувати лише у вигляді спалахуючих і зникаючих моментів у потоці психіки, без змістовної глибини й ускладненості самосвідомістю, як «голі стани свідомості». Таким чином, у рамках актуальної теорії душі, на переконання В.В.Зеньковського, неможливо пояснити ані реальності відтворення психічних уявлень, ані «свідомості тотожності "я"», що ґрунтується на ній. Таке пояснення, вважає він, можливе лише за умови *виходу за межі* «іманентно зв'язаної єдності», що постулюється цією теорією, і переходу до субстанціального погляду на душу. В цьому випадку і процес відтворення уявлень, і усвідомлення тотожності «я», усвідомлення його єдності й безперервності - спиратимуться на реальну основу, яка ні з чого іншого не виводиться, а є дійсною та непохідною єдністю, опорою психічної індивідуальності.

Закінчуючи свою статтю, В.В.Зеньковський робить наступний висновок: «Розкладання актуальної теорії душі і настійна необхідність метафізичних припущень, - такі, на наш погляд, симптоми перемоги субстанціального погляду на душу. І чим ясніше, чим різкіше виступатиме це в сучасних роботах, чим скоріше з'ясується той теоретичний ґрунт, на який доводиться спиратися при побудові системи психології, - тим більше буде виграно для розвитку психології. Як експериментальні роботи вимагають ясності і визначеної методологічної постановки завдань, так і психологічні аналізи повинні спиратися на систематично продуману загальну теорію душі» [12, с. 126].

Підсумовуючи наш короткий розгляд, слід зазначити, що вже в ранніх своїх статтях В.В.Зеньковський впритул підходить до необхідності радикальної реформи засад психології і створення на цьому фундаменті систематично продуманої *загальної теорії душі*. У цих статтях ним намічаються і виробляються ключові положення майбутніх його праць, а саме:

- неминучість і необхідність метафізичних побудов у психології, що дають можливість *усвідомленої концептуалізації позаемпіричної психічної реальності*;
- необхідність переходу від актуального до субстанціального погляду на душу, що дозволяє *обґрунтувати реальну єдність психіки і утвердити її стійку основу*;
- вимога *концептуалізації* цієї стійкої основи, чи «суб'єкта» психіки, який був би *дійсним і непохідним началом*, таким, що не виводиться з інших начал, центром і опорою психічної індивідуальності.

Ці положення і концепти після подальшого їх опрацювання стануть фундаментом як загальнопсихологічної теорії В.В.Зеньковського (чи, як він висловлюється, *загальної теорії душі*), так і розробленої ним субстанціальної концепції особистості, що стає фокусом і віссю цієї теорії.

Загалом, в ранніх статтях В.В.Зеньковським чітко окреслюється *онтологічний підхід до психічної реальності* і намічаються шляхи його обґрунтування. Розробка цього підходу буде здійснена вченим у працях «Принцип індивідуальності в психології і педагогіці» і «Проблема психічної причинності», а також низці наступних робіт²⁶.

²⁶ Про подальшу розробку В.В.Зеньковським суб'єктно-субстанціального підходу до психіки і здійснення ним радикальної реформи метафізичних засад психології див. наступні роботи автора: [13; 14].

Література

1. Зеньковский В.В. Современное состояние психофизической проблемы / В.В.Зеньковский // Университетские известия. - К., 1905. - №2. - С. 1-37.
2. Летцев В.М. В.В.Зеньковский - психолог і педагог / В.М.Летцев // Практична психологія та соціальна робота. - К., 2006. - № 12. - С. 75-79.
3. Летцев В.М. Жизненный и творческий путь В.В.Зеньковского (Киевский период) / В.М.Летцев; сост. К.Б.Сигов. // Человек. История. Весть. - К. : Дух і Літера, 2006. - С. 333-362;
4. Летцев В.М. Вивчення спадщини Василя Зеньковського в Росії та Україні: підходи та результати / В.М.Летцев // Український гуманітарний огляд. - К. : Критика, 2006. - Вип. 12.- С. 154-179.
5. Ткачук М. Київський період творчості В.В.Зеньковського / М. Ткачук // Магістеріум: історико-філософські студії. - К., 1998. - С. 28-37.
6. Летцев В.М. О проблематике философской психологии / В.М.Летцев // Материалы XVI Ежегодной богословской конференции Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Т. 1. - М. : Изд-во Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, 2006. - С. 36-41 с.
7. Ланге Н.Н. Психический мир / Н.Н.Ланге ; под ред. М.Г.Ярошевского. - М. ; Воронеж, 1996. - 368 с.
8. Шпет Г.Г. Один путь психологии и куда он ведет / Шпет Г.Г. // Психология социального бытия. - М., 1996. - 492 с.
9. Франк С.Л. Душа человека. Опыт введения в философскую психологию / С.Л.Франк. - Париж, 1964. - 328 с.
10. Рубинштейн С. Л. Николай Николаевич Ланге / Рубинштейн С. Л. // Человек и мир. - М. : Наука, 1997. - 191 с.
11. Челпанов Г.И. Мозг и душа. Критика материализма и очерк современных учений о душе / Г.И. Челпанов. - М. : Психол. ин-т РАО, 1994. - 348 с.
12. Зеньковский В.В. Новый труд по вопросу об ассоциации идей (Нечаев А.П. Ассоциация сходства. [СПб.,1905]). / В.В.Зеньковский // Вопросы философии и психологии. - Москва, 1906. - Кн. 82. - С. 92-126.
13. Летцев В. М. Проблема особистості у психологічній спадщині В.В.Зеньковського : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Летцев Віктор Михайлович. - К., 2004. - 19 с.
14. Летцев В. М. Психология как ведущая тема философских исканий В.В.Зеньковского (киевский период творчества) / В.М.Летцев // Вопросы философии. - М., 2006. - № 6. - С. 128 - 137.

В статье анализируется наследие отечественной философской психологии (в частности, ранние психологические труды В.В.Зеньковского) в контексте кризиса в психологии, который имел место в начале XX столетия.

Ключевые слова: философская психология, субстанциональное понимание личности, психофизическая проблема, сознание тождественности «Я».

The article is an analysis of the heritage of Russian and Ukrainian philosophical psychology, in particular the early psychological works of V.V.Zen'kovsky, in the context of the crisis in psychology, which took place at the beginning of XX century.

Keywords: philosophical psychology, substantial understanding of personality, psychophysical problem, consciousness of the identity of "I".